

Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 1
Quarta part. Capítols 6-10

Caçar des del balcó

Des del balcó del nostre tercer pis del carrer de Girona —quart, comptant-hi el principal— a l'estiu, quan ja havíem tornat de l'escola i la llum diürna durava tant, era molt divertit observar el vol velocíssim de les orenetes, que passaven a l'altura de la nostra barana i fins i tot més avall. Intentàvem de totes passades abatre-les i brandàvem ardidament escombres, picamatalassos i espolsadors i la meva mare, que veia l'absurd quefer dels seus fills, temia que no ens caigués de les mans alguna de les armes i clavés un mal cop a un passant desprevingut i ens assegurava que allò nostre no era pas el bon mètode de caçar orenetes. Ens deia:

—Mai no les podreu tocar! L'única manera de caçar-les és encertar-les amb una escopinada als ulls. Cal enxampar-les exactament i si no es fa així no serveix per a res.

Fèiem cas del consell maternal. Jo imaginava que si les tocava bé, es devien deturar per tal d'eixugar-se i aleshores les podies agafar amb les mans. La mare sabia que, des d'allí dalt, feia menys mal una salivadeta d'infant que no pas un cop de mànec d'escombra.

L'Alt Aragó

Ja teníem la gent pujant als camions i encara no sabíem cap on anàvem. Tampoc a nivell de Batalló no posseíem accés als secrets militars i era una situació galdosa no poder donar cap resposta convincent a qui en fos mereixedor. Calia dir un «jo tampoc no ho sé» que feia més el so buit d'una fórmula que no pas d'autenticitat i el receptor se l'empassava dificultosament.

Cap a les set de la tarda va arribar un motociclista de la Brigada amb el mapes «entelats». I era espectacular que, de cop i volta, ens en lliuressin sis exemplars, els números 177 (Biescas), 178 (Broto), 179 (Bielsa), 210 (Yebra de Basa), 211 (Boltanya) i 212 (Campo). Els acompanyava un comunicat molt breu: la reunió per al canvi d'impressions i recepció de les ordres d'operació fóra a les set del matí de l'endemà, a Boltanya. I que, mentrestant, les Unitats romanguessin a bord de llurs transports, estacionades a un mínim de cinquanta metres fora de les carreteres, fins que no els fos indicat l'indret exacte de desembarcament. Calia que hom persuadís la tropa de l'absoluta prohibició de baixar dels vehicles i de com fóra castigada fulminantment la desobediència d'aquesta ordre.

—I si algú vol pixar, o anar de ventre?

—Que ho faci des de dalt!

L'hora blava ens deixava córrer amb bona marxa i quan es va fer de nit hi havia, en efecte, una lluna plena formidablement lluminosa. Vam travessar el Cinca i vam pujar pel camí que corre paral·lel a la seva riba esquerra. Vam travessar Saidí i Binèfar. Vam fer parada a Montsó per tal d'omplir de benzina els dipòsits dels vehicles, vam pujar a Barbastre, a Narval, a Mediano i ens vam deturar a fer un àpat a Aïnsa, la vila de Sobrarb en l'aiguabarreig del Cinca i l'Ara, en ple Pre-pirineu. En Morera i Falcó, en Fíguls i jo vam pujar amb el meu cotxe al cim del penya-segat on hi ha el poble. La plaça major, l'església i les runes del castell, a la llum de la lluna semblaven una espectral escenografia de Salvador Alarma.

Vam trobar un cafè matiner que acabava d'obrir i aleshores me'n vaig anar a baix a la carretera, a cercar en Julián Alvargonzález i en Joan Teixidor, car sempre hi havia la possibilitat de fer veure que la sobtada reunió era per alguna qüestió de la feina, per arrodonir alguns aspectes que no eren prou ben lligats.

No tenia cap interès l'esmorzar de fortuna que ens van servir en aquell modest establiment i allò que de debò ens aglutinava era el desig de tornar a fer trenes. I donava bo de trobar tota aquella abundància d'afinitats, amanida amb la petita sensació de trapelleria, d'una malifeta que, si arribaven a enxampar-nos-hi, ens ocasionaria contratemps.

En Morera i Falcó ens va fer una demostració brillant de la seva cultura i de l'apassionament que li desvetllava la història. Ens va parlar llargament dels comtats de Sobrarb i de Ribagorça i de llur fusió i de com allí on érem, en aquella Aïnsa, al castell aleshores enrunat, els reis catalans hi venien a passar els mesos més calorosos de l'any. I de Samitier (deformació de «Sant Emeteri»), que havia estat límit del comtat, nom que ens va permetre de bromejar a pleret amb l'afecció futbolística de Sanç III el Major, del ja som a Sants i del quina merda, el Sants, i ¿el Sanç aquest de què jugava, de davanter o de defensa?, plagasitats que feien esclatar de riure almenys quatre dels cinc entaulats. L'erudit Morera i Falcó no veia per enlloc què ens semblava tan graciós i lamentava, sincerament, que el nivell general de desinterès i d'ignorància fos tan elevat entre la gent de cultura mitjana. En Joan Teixidor li deia que aquell aire seu doctoral accentuava la hilaritat i l'Alvargonzález ho va aprofitar per dir que ell estiuejava a Santahilaritatsacalm, el nom del qual ara fóra, probablement, Sacalm de Farners o Sacalm de la Selva i que caldria que ho esbrinéssim preguntant-ho al primer de la Fai que trobéssim.

—L'únic de la selva ets tu —va dir, furiós, en Quim, que hauríeu dit que pel camí havia perdut el sentit de l'humor dels altres.

D'Aïnsa a Boltanya hi deu haver uns cinc o sis quilòmetres i la reunió era convocada per aquell vespre mateix, a les cinc de la tarda. (Havien canviat l'horari.) La tropa havia de restar acampada on era i si es produïa alguna dispersió, els responsables tenien ordre d'actuar amb tota la severitat. Boltanya és encaixonada en una vall profunda, pel fons de la qual corre

l'Ara, que abans devia ser molt cabalós, si va ser capaç de fer aquell esvoranc entre les muntanyes. Avui baixa mandrosament, cansat de la seva llarga cursa pirinenca, i sembla que tingui autèntiques ganes de reposar en braços del Cinca.

Vam trobar diversos indrets que podrien ser un bon refugi per als vehicles, entre els arbres, i solament calia que arribés l'ordre autoritzant els nostres combatents a baixar-ne i que comencessin a preparar els jaços per a l'acampada. Tothom es delia per aprofitar el riu, que traginava una aigua meravellosament neta, i jo ja ho hauria volgut ser a l'aiguabarreig amb el Cinca, que formava un considerable llac seductor com una sirena adolescent.

Va arribar en Lluís Bossa en el cotxe de l'Scotti, conduït com sempre per l'olesà Jaume Martells, que en els seus anys juvenils havia fet de sant Joan en les representacions anuals de la Passió que fa el seu poble. Teníem altres olesans a la Brigada i tots, naturalment, havien participat a les funcions sacres o si fa no fa sacres. Sempre plaguejàvem amb en Martells i l'acusàvem de no parar mai presentant-nos apòstols o més apòstols, tota mena de soldats que havien abandonat provisionalment llurs altars i llur canonització. Jo el feia enrabiard amb allò de «Veniu Pere, e veniujaume, e los tres acompanyaume» i ell protestava i em deia que la meua era una versió fal·laciosa puix que silenciava que abans d'aquella frase n'hi havia una altra dita per Jesús que feia: «Joan, veniu cap aquí», que llevava tota la incongruència a la resta del parlament i justificava sense apel·lació allò del nombre de tres: Joan, Pere i Jaume. Tenia la convicció que en Martells deia la veritat, però com que feia riure menys, m'obstinava en la rebequeria de no admetre-la.

L'ordre que ens duia en Bossa autoritzava a preparar des d'aleshores mateix l'acampada i prohibia, taxativament, que cap combatent s'allunyés de la seva Unitat, refusats per endavant tota mena de pretextos i, encara, amb l'obligació de romandre

tothora a l'interior del bosc. Abans de deixar-los baixar dels camions —i era crueltat atesa la vivacitat del desig que tots tenien de trepitjar terra— vam cridar els caps i els comissaris de les companyies, els vam llegir l'ordre i els vam responsabilitzar del seu acompliment.

En Pere Serradell i en Joan Santamaria, de la Segona, ens van dir que tots els seus minyons es morien de ganes d'anar al riu i els vam contestar que si ells, els comissaris i els caps de les Companyies, eren capaços de deixar baixar la gent fragmentada en petits grups —i a la vegada garantien que no hi hauria cap dispersió— podien banyar-se a l'Ara, però que tinguessin present que qualsevol violació recauria damunt nostre per haver pres la decisió infractora per compte propi i sense consultar l'esglaó superior. Nosaltres mateixos desitjàvem capbussar-nos i jaure una bona estona, lliurats a l'orgia bucòlica que brindava l'herbei dels marges de l'Ara, i no fóra pas qüestió de romandre dins el cotxe mentre no arribaven el cap i el comissari de la Brigada i ens autoritzaven la disbauxa de la remullada. D'altra banda, la gran reunió era convocada per a la tarda i no era assenyat esperar res abans d'aquella hora. Ens vam banyar. Ja havia començat la tardor i l'aigua —com algunes noies dolçament tímides— era deliciosament freda en el primer contacte, però aviat va esclatar la platxèria que baixava mesclada amb el corrent cristal·lí.

De bell grat ens hauríem quedat a dormir ajaçats en els arenys, els sorralls, que diuen a Arbúcies.

Carretera amunt...

Vam passar dos estius seguits a Arbúcies i un hivern ens hi vam quedar i tot. Va ser l'any que el meu pare va escriure el seu «Seny i amor, amo i senyor» —el 1924, em fa tot l'efecte— que

passa en un vague «poble del Montseny», segons que diu l'acotació inicial, però que té tot de coincidències amb la vila de la Selva i la seva gent. La meva mare estava molt malalta i semblava que aquell clima muntanyenc era l'únic que li provava.

Un any i mig de viure-hi a nosaltres, els cinc germans, ens van fer tornar d'allò més arbuciencs. Dèiem habitualment el «narinant» (anar-hi anant) que més tard s'ha posat de moda i érem experts en el joc d'agulles de cap-i-trava. També, naturalment, érem devots d'en Joan Maixenchs, el mecànic mític. I, és clar, així mateix recitàvem el tercet-símbol de l'ensopiment vilatà, de la monotonia de la vida en un nucli reduït en el qual el ventall de coses factibles és més aviat minso:

«Carretera amunt,
carretera avall,
Magnes i sorrall.»

(Magnes és un barri d'Arbúcies i el sorrall, naturalment, és a la riera.) El tercet simbòlic l'havien fet persones grans que s'avorrien en aquell deliciós poble, a les quals ja no deia res pujar al Molí de les Pipes o baixar a beure aigua fresca a la Font de la Sileta (ja no hi és, o bé no l'he sabuda retrobar), munits d'una paperina d'anissos. Però per als infants no hi havia el problema de manca d'al·licients, que anava des d'en Maixenchs fins als tiragomes que ens fabricava.

En Joan Maixenchs era el mecànic d'automòbils i tenia el taller a l'entrada del poble, a la dreta quan hi arribes d'Hostalric. Era l'ídol dels infants per una innombrable pila de raons, una de les quals era el fet que anés del taller al poble i del poble al taller amb el seu monocicle, la «bicicleta d'una roda», que en dèiem. L'adoràvem perquè era l'home amb més habilior que he conegut en tota la vida, posseïdor d'unes mans fidels a la imaginació més creadora d'aquest món. I el veneràvem perquè ens fabricava uns tiragomes sensacionals, obra mestra d'artesania: els elàstics

eren tires de pneumàtic i el suport de filferro gruixut el cargolava escalfant-lo fins al roig blanc i quedava perfectament soldat. L'impacte d'un cigró llançat amb el tiragomes «Maixenchs» havia fet que el capellà digués una paraula gruixuda catalana intercalada en el llatí ritual de la missa. La cruel operació era possible perquè el sacerdot en aquell moment era d'esquena als fidels (i a l'infidel agressor, és clar).

I havíem anat per primer cop a la vida a seixanta per hora amb el seu Fiat Torpede descapotable, per l'entranyable carretera d'Hostalric que encara em sé de memòria, metre rere metre.

El servei d'autobusos Hostalric-Arbúcies-Sant Hilari era una antiga concessió feta al senyor Soler i en Maixenchs, no cal dir, era el mecànic que mantenia vivents aquells vehicles pintats de color vermell, uns Hispano-Suiza carrossats pel primerenc Ca l'Ayats, lògicament. Aquell any nostre a Arbúcies va ser el de la gran commoció local: en Culí, de Sant Hilari, concessionari de la ruta de Viladrau, va aconseguir el dret de cobrir amb els seus autobusos grocs el mateix itinerari que en Soler. Deturava els seus cotxes una mica més enllà de Cal Piconaire i la parada davant la prestigiosa fleca era l'única prerrogativa que li quedava a en Soler. En Maixenchs havia organitzat un petit cor infantil amb una única cançó de repertori, lletra i música del mateix Maixenchs, i clara expressió de la seva lleialtat envers el senyor Soler. La cantàvem —vull dir que la bagolàvem— quan arribava un autobús dels grocs:

«En Culí de Sant Hilari
és un lladre perdulari.
D'ençà que va fins a Hostalric
que tothom el té avorrit!
Ai, el déu que l'ha parit!»

L'obra del cantautor Maixenchs i la nostra gatzara interpretativa tenien propietats enfuridores i els xofers d'en Culí ens van

empaitar fins que ens vam decidir a fer-los conèixer les cigronades dels tiragomes «Maixenchs».

La gran operació

A Boltanya no esperàvem pas únicament en Ferrándiz i l'Scotti: anàvem de cara a una operació de molta envergadura en la qual la República jugava molt fort, i la reunió convocada al vell edifici de l'escola la presidia en José del Barrio, amb el seu comissari «Matas» al costat. A en del Barrio els nervis no l'havien deixat créixer i s'havia quedat amb una estatura quasi infantil, però en la qual havia concentrat el tarannà de quinze ogres malhumorats.

Tothom ha vist en el cinema aquestes reunions d'estat major amb aquell general que explica els detalls de l'operació damunt una maqueta a escala del terreny o bé al peu d'un enorme mapa. Tothom recorda, també, que quan acaba l'exposició el general pregunta:

—«Any questions, gentlemen?»

I els «gentlemen» solen estar d'allò més cofois i no volen preguntar res, car tot ha estat previst per l'alt comandament i aquestes coses satisfan qualsevol. La guerra cinematogràfica és molt bonica i divertida.

Això, però, passa a les pel·lícules, sobretot si són nord-americanes. En aquella reunió a la vella escola de Boltanya hi havia, enganxats damunt la pissarra i coincidents uns amb altres, la mitja dotzena de mapes que ja teníem i també un alt militar (alt en graduació i no pas en estatura) ens relatava l'argument i el cant de l'obra. I sense cap pregunta als «gentlemen», evidentment, puix que tot és prou clar i si algú no ha entès algun

detall, que es faci fotre, per burro, perquè ja és sabut que en les democràcies de debò no passa pas el mateix que en les de pacotilla. El comandant del Barrio ens va dir, si fa no fa, que anàvem a atacar en un front que romania immòbil pràcticament d'ençà que les forces de la República havien fet contacte amb les sedicioses, ja feia més d'un any. Que tant nosaltres com els rebels havíem caigut en el mateix error de deixar que uns soldats s'eternitzessin en una àrea concreta, car a poc a poc desapareix l'esperit combatiu i, si les línies adversàries són a prop —com era el cas present— la degradació encara és més notòria, puix que sobrevé el diàleg de trinxera a trinxera i sorgeix la confraternització entre aquells que són fonamentalment enemics. Ens va dir que malgrat que no havia estat possible la comprovació inapel·lable del fet (era lògic que hom sabés servir, col·lectivament, aquella mena de silencis), hi havia gairebé la certesa que un equip de futbol republicà i un altre de feixista jugaven un partit setmanal en terra de ningú, i els àrbitres eren oficials de cada bàndol combatent. Encara hi havia més proves de la degradació d'un front massa estable: hom obria les trinxeres els dissabtes al matí i permetien que els camperols —generalment gent de terres que la guerra havia seccionat— poguessin visitar llurs parents de l'altra banda.

Era pecat meu d'ortodòxia poc madura, però tot allò que revelava en del Barrio m'entendria i em feia somriure per dintre, sobretot perquè pensava en l'absurditat maniquea. Però eren unes cogitacions que no podia deixar pas que afloressin a la superfície si no em volia guanyar la fama d'infiltrat en les línies republicanes. Era un sentiment massa difús i excessivament difícil d'explicar, sobretot perquè no amagava cap feblesa en les conviccions essencials.

En paraules de del Barrio, allò oferia una possibilitat magnífica militarment parlant: rellevaríem silenciosament els combatents relaxats i desencadenaríem una acció simultània en diversos fronts del sector de l'Alt Aragó. Ultra el factor sorpresa, teníem al

nostre favor l'asprivesa d'aquells aiguavessos pirinencs, que feien difícil la comunicació i, per consegüent, la ràpida tramesa de tropes de relleu o de reforç i, encara, de llur proveïment. El projecte d'ofensiva a l'Alt Aragó preveia la bona col·laboració que oferien aquelles circumstàncies plegades, i no era aventurat que l'èxit ens faria costat en la nostra acció. I que aquest triomf, que de seguida infon moral de victòria, ajuda enormement en la prolongació de l'acció ofensiva. Hi havia previst l'atac en profunditat —explotant aquell èxit si l'assolíem— i l'objectiu intermedi era l'ocupació de Jaca, que, cas que fos aconseguida, ens obriria les portes d'Osca, puix que era pel nord per on arribaven els reforços i rebia tot allò que l'ajudava a resistir el gairebé consumat setge.

Del Barrio insistia reiteradament que el secret més absolut era l'única garantia d'èxit: calia que els feixistes no tinguessin ni la més lleu sospita d'allò que s'apropava i era amb aquesta finalitat que faríem de nit el rellevament, per tal que els observatoris feixistes del Peñuzco i de Puntapoyo, que dominaven una immensitat de terreny, no advertissin el nostre moviment. Un sol avió espia que hagués descobert la notable concentració de camions pels volts de Boltanya hauria destrossat tota l'operació. També per les mateixes raons calia mantenir desinformada la tropa: tothora hi havia el perill que algú, en una conversa de cafè pobletà, deixés escapar uns mots reveladors, que algú altre s'afanyaria a transmetre; hom no podia menystenir que els camperols d'alta muntanya solen ser gent sorruda, feréstega i reservada (en del Barrio, naturalment, no hauria sabut parlar de força tel·lúrica) i que, malgrat la separació produïda per la guerra, hom sabia que mantenien relació enllà de les trinxeres. Nosaltres mateixos, d'altra banda, entre la nostra gent teníem diversos minyons d'aquella terra alt-aragonesa, involuntaris candidats del retorn als orígens.

En aquella reunió érem una multitud d'assistents: ultra l'estat major complet de la 27 Divisió (aviat es tornaria la 60), hi havia

els caps i comissaris de les tres Brigades: la 122, la 123 i la 124, més els responsables de cadascun dels Batallons d'aquestes Unitats i, encara, els encarregats de la Sanitat. No els vaig comptar, però em fa l'efecte que no havien aplegat menys de cinquanta persones i, atesa la freqüent sol·licitud de reserva que reiterava Del Barrio, pensava que tots els assistents devien ser gent de molt de fiar. Amb un sol traïdor que hi hagués hagut entre nosaltres, hauria perillat la vida de vuit o deu mil homes. I també per l'altra banda hi havia vuit o deu mil —o dotze mil— vides sentenciades, justament aquells pacifistes que jugaven a pilota un cop cada setmana. Però —i això és la guerra!— aquells milers d'homes feixistes no comptaven, no inquietaven ni pertorbaven els nostres càlculs: que ells morissin formava part d'una aritmètica elemental. Hi torno: això és la guerra! Aquesta actitud meva reflexiva és d'ara que tinc setanta-quatre anys; quan en tenia vint-i-cinc solia mirar les coses des d'un angle molt diferent i no em sorprendria gaire si algú em feia veure que era més raonable el capteniment de jove que no pas el d'avui, d'ancià. No tinc cap mena de dubte respecte a la baixa estofa dels militars sollevats i hom els pot incloure tots, amb la consciència ben tranquil·la, en tres o quatre adjectius qualificatius. Mai tampoc, en la meva òptica personal (prohibeixo els jocs de paraules basats en la meva condició actual de borni: abans no ho era), no ha estat cap garantia la condició d'espanyols. És evident que això no m'autoritza pas a generalitzar i a enganxar una etiqueta a l'esquena d'aquells pobres minyons condemnats a mort sense que ho sabessin —com l'estrella groga de David que els nazis ja començaven a fer cosir al pit dels jueus—, puix que ells solament tenien esment d'unes particularitats mínimes: llur afecció al futbol, el pernil que els duien els parents de l'altra banda i el tabac que ells aportaven. De l'única cosa que condemno i blasmo se'n diu guerra; les altres no són sinó conseqüències o fets residuals.

Aquesta és la qüestió, l'aterridor perill que un espia faci que un parell de dotzenes d'avions liquidin vuit o deu mil homes abans

que ells no assassinin vuit o deu mil futbolistes. Perdoneu-me que ho reduïxi a uns termes tan plens de brusquedat: us ho diu un tinent coronel antimilitarista visceral; un home que ha anihilat proïsme i que tremola de cap a peus quan veu la matança d'un toro.

Tornem on érem: aproximariem la gent a les línies tant com fos possible sense que se n'adonessin ni rellevadors ni rellevats. Tots els combatents de les nostres Unitats romandrien emboscats — allí, en aquell Pre-pirineu, no pas mancat de matèria primera! — i, a partir de les set del vespre, iniciariem la substitució de la gent i l'ocupació progressiva de les trinxeres. Els mateixos camions que havien transportat les nostres tropes serien els encarregats de dur-les a reraguarda, enllà, cap a la ribera del Cinca que nosaltres havíem deixat, els viciats soldats, que baixarien per primer cop al pla gairebé en un any i mig.

L'altura més considerable que pertocava a la nostra 123 Brigada Mixta era el Portiello, a 1545 metres sobre el nivell del mar. Ja hi havíem fet pujar el personal d'allò que fóra el nostre observatori principal. Sabíem que hi havia una reduïda trinxera i hi vam fer anar, amb el grup que comandava el meu vell amic Florenci Ollé, un parell de dotzenes de sapadors, per tal que cavessin un refugi antiaeri i una xarxa de trinxeres i, sobretot, un bon racó per al telèmetre! Els sapadors sabien que no podien fer servir dinamita i que gairebé havien de realitzar l'obra esgarrapant la terra amb les mans, ben silenciosament. I els planyíem per endavant, puix que teníem notícia de la sòlida consistència tèctica del Portiello. El grup d'excavadors i observadors s'havia posat en marxa unes dotze hores abans que pugessin els rellevadors. L'Ollé ens havia demanat la companyia d'alguns amics seus, bons col·laboradors —en recordo un de sol que es deia Mir— i vam aconseguir el seu trasllat i fer que quedessin incorporats al grup que comandava llur company.

En Joaquim Morera i Falcó i jo vam anar al bosc i, sota unes

frondoses coníferes, vam estendre els mapes fent que coincidissin els uns amb els altres. Vam llegir l'ordre corresponent al nostre Batalló i, cotejada amb les cartes de l'Institut, vam veure que solament ens en calia una per treballar en aquella primera fase de l'atac. Era el full que duia el número 210 i corresponia a Yebra de Basa, un poblet al nord de la serra del Portiello, al qual menava una carretera local que venia del nord-est, de Sabiñánigo. Però nosaltres havíem de rompre el front enemic pel sud de la serra, i el nostre eix de penetració era la carretera que va de Boltanya a Orna de Gállego. La nostra gent havia d'avançar a cavall del camí asfaltat, pel llit del riu Guarga o per les seves ribes i per la ruta hi transitarien les Unitats indispensablement motoritzades, com ara la Sanitat, la Intendència i les cuines, més els Serveis, a mesura que poguessin circular si tanmateix consumàvem i consolidàvem el nostre avanç.

Jo voldria que tota l'experiència bèl·lica dels meus lectors hagués estat adquirida a través dels llibres o les pel·lícules; preferiria que cap d'ells mai no hagués anat a cap guerra de debò i que l'única noció que tingués fos aquesta que dic, infusa, de cinema o lectures. Perquè així continuaria ignorant quelcom que és intransmissible i que jo, evidentment, no m'escarrassaré pas a explicar i que solament esmentaré, però sense l'afany d'assolir la comprensió total. Vull afegir que els qui han combatut en un front o han sofert atacs a les trinxeres, veuen un film i somriuen per ben fet que sigui. Alguna que altra vegada, en una pel·lícula-ficció hi ha intercalats fragments veritablement presos en combat i no cal ser gaire expert —solament haver viscut una guerra real— per adonar-se de la versemblança i la falsedat de les diferents situacions. Aquesta mena de sentit, barreja de tots els altres convencionals, fa que t'adonis que una foto com la celebèrrima de Robert Capa («La mort del milicià») és un trucatge vil; i ho veus molt de temps abans que hom reconegui i divulgui la fal·laciosa tergiversació. Insisteixo: he vist moltes pel·lícules de guerra, moltíssimes, i he treballat en el cinema durant gairebé

vint anys. La meva feina d'escenògraf no m'obligava pas a romandre a l'estudi durant la filmació, llevat de casos excepcionals, però hi he passat llargues hores perquè la tasca m'embadalia. He après una pila de secrets d'aquella activitat i comprovo adesiara la vigència d'alguns que ja funcionaven fa més de cinquanta anys; em fa somriure que hom repeteixi, en el cinema d'avui, una pila de trucs que ja eren vells en els films de Georges Méliès i que ara fins i tot ha incorporat el vídeo. Parlo de trucs i no pas de gags, i cal que ho remarqui puix que en molta ocasió uns i altres són coetanis. Quan esmento trucs vull dir efectes visuals que, en les pel·lícules de guerra, hi són prodigats sense limitació: impressions de canonada, de metralladora, de bomba d'aviació o de granada incendiària, tothora amb dispositius explosius lleugerament enterrats i que hom fa esclatar amb un senzill circuit elèctric. Escenes de trinxera, vols rasants i en picat —alguns facilitats per les inesgotables companyies fornidores de «stock shots» i repetits en molta ocasió—, mort a desdir. Hom veu de tant en tant —repeteixo— escenes reals, filmades de debò en combat i barrejades amb aquelles preses a l'estudi o en escenaris a l'aire lliure (més en el primer cas si són films americans i europeus en el segon). La deformació professional derivada de l'assídua assistència a la producció de pel·lícules fa que hom pugui afirmar sense cap marge d'error quan és una presa autèntica o una preparació cinematogràfica, amb el mateix índex d'infal·lible autoritat que ens fa dir si les roques són roques o les pedres del monestir del segle XI han estat fetes amb «staff», la pasta de guix i ciment, o si la soca d'un arbre és veritable o d'escenografia.

Vull dir, doncs, que per al profà no hi pot haver discerniment i que aquest és un dels secrets del cinema: fer creïble la falsedat, fer versemblant la mentida. Sense aquests requisits la faula no fóra possible, puix que té relació directa amb la seva credibilitat. No podem pensar: «No li clavarà la ganivetada, ho farà veure. I no fingirà que mori per culpa de la ferida perquè és el protagonista del film i no podria ser que ac bés el seu paper estel·lar tot just

quan ha començat». Si ho racionalitzàvem, ja no hi hauria il·lusió. He anat a fer un tomb molt llarg per dir-vos que la guerra filmada, com la guerra literària, per ben feta que sigui no s'assembla gens a la de debò. Perquè tant en la literatura com en el cinema hi manquen uns elements irreproduïbles i jo m'adono de la seva absència tant en «Res de nou a l'Oest», com en «El foc» o «L'inútil combat» (pel que fa a les lletres), o bé en «La Grande Illusion» o «The Big Parade» del cinema (Remarque, Barbusse, Sales, Renoir i Vidor, respectivament, per dir solament cinc noms d'una llista molt llarga). Hi manquen la llum i, sobretot, un color indescriptible; no hi ha ni la pudor esgarrifosa ni l'estremidor soroll; hom no pot representar si no és teatralment (vull dir amb recursos teatrals) les dues pors, la reprimida i l'altra, la incontrollada, i hom n'ofereix una visió fatalment histriònica, regularment a les antípodes de la realitat. També ha de ser amb verborrea teatral que cal representar l'angoixa —immensa per dins i petita per fora— d'haver de fer foc, apuntant algú, amb un fusell o una metralladora. I queda defora la sotsobra, la terrible subversió de valors, de com fas anar al botavant, en un afer que només dura segons, elements d'adquisició dels quals t'ha costat tots els anys que tens de vida; són coses inefables, pres el mot en el seu sentit literal d'inenarrables.

Si conec i assumeixo aquestes limitacions, fóra absurd que ara volgués emprendre la tasca de mirar de descriure allò que ja he titllat justament d'indescriptible. Solament vull deixar constància que l'únic testimoniatge vàlid, en la guerra com en tantes altres coses, és el de la gent que hi ha estat, l'ha viscuda —i sobreviscuda, és clar— i no té paraules per explicar-la. Veiem per televisió, per exemple, el resultat de l'esclat d'un cotxe-bomba a Beirut i al mateix temps escoltem la veu en «off» d'un locutor que ens parla de quaranta morts. No som insensibles i la notícia ens esgarrifa. Ens esgarrifa i prou: amb l'esgarrifança ja hem pagat la quota de solidaritat. Però l'autèntica dimensió de l'esclat que enderroca una casa, l'aterridor carnatge que ve a continuació, les morts que no es produeixen instantàniament sinó al capdavall

d'una llarga agonia que no presenciem, entre sang i enderrocs o en un llit d'hospital, tot això, dic, no es veu ni se sent en les imatges de la casa enrunada ni en l'estrèpit de les sirenes de les ambulàncies, ni en la veu desapassionada del locutor que, possiblement, a continuació ens llegirà una frivolitat galopant de la «jet set» de Marbella.

Deixeu-me acabar la llarga circuïció: potser si em posava a fer de noi escolta en el diccionari, pouant una pila de mots, arribaria a trobar la cabal expressió de com és un combat, o una batalla — que és un conjunt de combats i que un senyor espectador, en una taula rodona a l'Ateneu Barcelonès, va qualificar de «batalleta»—, o una guerra, que és un conjunt de batalles, però en el fons no fóra un fracàs idiomàtic sinó de la paraula mateixa: no convenceria ningú i no evitaria cap contesa! Potser, ben al contrari, obraria com un estímulo. Altrament, ¿com s'explica la proliferació de pel·lícules aterridores, de guerres galàctiques i de gent immune a tota mena d'armes, que veiem als cinemes i a la televisió dia rere dia? La necessitat crea l'òrgan. Si hom omple pantalles i revistes d'històries amb tot aquest material, vol dir que algú en té fretura; altrament no hi fóra. Si la gent en volgués, hom vendria pots d'excrements humans envasats a l'ultrabuit.

Érem, marxant cap a l'oest i a l'encontre del relaxat enemic, la 27 Divisió tota sencera. A la nostra dreta, en aquella zona tan accidentada, teníem la 122 Brigada Mixta que comandava en Grañén, un noi ben plantat amb pinta de galant nord-americà, molt intel·ligent, i feia marxa paral·lela al nostre flanc esquerre la 124, aleshores comandada per l'Agustí Vilella, un mestre molt culte predestinat a un nombre altíssim de peripècies, que retrobaria al cap de molts anys, quan hauria donat per acabada la seva experiència a l'URSS. Tindrà un lloc d'honor en aquesta sonata de viure i veure.

Al quilòmetre 45 de la carretera de Boltanya a Orna de Gállego, a la riba del Guarga, teníem sencer, en qualitat de reserva, el

Segon Batalló de la nostra 123. Aviat el cridarien als primers rengles, però no pas a cobrir baixes sinó a fer més profund l'atac.

Com era previst, els feixistes no esperaven ni imaginaven la nostra escomesa i es van refer de l'estupor que els produïa el nostre atac quan ja era massa tard. Van combatre, és cert, i ens van fer foc amb totes llurs armes, però el nostre nombre de baixes era insignificant al costat del seu. En Morera i Falcó i jo, en qualitat de comandants del Batalló, no podíem ser a primera línia sinó un xic més endarrera, des d'on havíem de coordinar l'acció de totes les nostres Companyies. Però l'enorme velocitat pel nostre progrés feia impossible de mantenir una determinada posició jeràrquica i, en una pila d'ocasions, ens vam trobar fent costat a molts combatents dels primers rengles ofensius. Per a en Joaquim Morera i Falcó eren un seguit de sorpreses, puix que era la primera vegada que es trobava a l'avançada, a la línia de foc mateixa. S'ajupia instintivament cada cop que sentia el xiulet d'una bala que s'apropava i li vaig donar un consell de veterà:

—Quan la sentis xiular vol dir que no ve per a tu: la que t'hauria de tocar no t'avisaria. Controla aquest gest involuntari de cara a la gent bregada que ens segueix.

En alguns moments ja llançàvem contra els feixistes granades de mà italianes, polides i decoratives com una joguina, importades evidentment per fer-nos mal a nosaltres sense mesurar que un dia en capturaríem caixes senceres en posicions feixistes conquerides, i més tard les podríem tirar contra els legítims propietaris. Ara disparàvem contra l'enemic les pròpies metralladores alemanyes (d'una remarcable eficàcia, d'altra banda, molt superior a les nostres, tan velletes) i fins i tot ens trobàvem acarats a aquella artilleria del 8,8 amb potes d'aranya, que indistintament servia de canó antiaeri o antitanc, només canviant de posició el dispositiu de suport, la mena de curenya articulada, i que no podíem emprar per desconeixement tècnic, però de la qual admiràvem la mecànica bellíssima, com una

mena de disseny industrial de gran categoria. La coneixíem de veure-la en acció i ens impressionava la seva alta velocitat de tir, que trobàvem semblant a la d'una metralladora. (No era estrany que nosaltres no les sabéssim fer anar: feia molt poc temps que aquelles peces d'artilleria reforçaven l'exèrcit sollevat i encara les manejaven tècnics alemanys.)

El Primer Batalló (el nostre) amb el Tercer, d'en Jaume Saludes i en Benet Bonastre, vam conquerir els pobles (o caserius, en molts casos) de Gésera, Lanave, Jabarrella, Lerés, Lasieso, Ibort, Abena, Ara, Latrés, Javierrelatre, Aquilué i Orna de Gállego. També ens vam apoderar d'una muntanya, dita el Mirador del Abuelo, un cim de 972 metres damunt el nivell del mar.

Cap de les nostres forces no va poder travessar la carretera de Jaca i Canfranc: allí s'havien concentrat els feixistes, organitzat i fortificat, i la gran mobilitat que sempre va caracteritzar les tropes de Franco, a l'Alt Aragó va ensenyar tota la seva eficàcia. Com fos, els havíem arrabassat una enormitat de quilòmetres quadrats de terreny. Fa una sensació molt estranya i difícil d'explicar veure, tocar i tafanejar tot allò que, solament feia uns instants, era de l'enemic. Potser aquella bossa de lona, absurdament atapeïda de papers personals, retalls de diari, cacauets torrats i xufles, pertanyia a aquell minyó que ara jeia allí mateix, de cara a terra, negat en la pròpia sang i enroscat als meus peus. Petites fotos emmarcades, eines d'higiene personal que solen fer-me un fàstic immens. Deu ser cosa de caràcters — o de manies!— però jo no m'afaitaria per res del món amb una Gillette d'altri, ni posaria un cagallonet de pasta dentrífica aliena en el meu raspallet de les dents. No podia tocar cap de les medalles ni escapularis (com abundaven i com eren de tètrics!), els rellotges o els cinturons. Havien de passar moltes coses —i un fred horrible!— fins que no em posaria unes botes de soldat mort. Intimitat congelada de gent que ja no hi és ni hi serà mai més, de nois que qui sap si la setmana passada encara van

marcar un parell de gols.

El castell de Lerés

La denominació de «castell» era en els mapes, però nosaltres n'hauríem dit gran masia de terratinents, amb una considerable promiscuïtat entre vida senyorívola camperola i l'explotació industrial dels productes de la terra i el bestiar. És una construcció antiga, que ha estat reformada desenes de vegades, ampliada amb la creació de noves naus, estables i galliners i forma, dins el clos, una visible distància entre la residència dels senyors i els habitatges dels mossos i servents, una a un costat del gran pati central, amb la capella i l'edificació plena de vocació palauesa, i a l'altra banda —de debò a les antípodes— els minsos habitatges dels peons i els altres, força més espaiosos, per als animals. Alguns dels nostres nois, coneixedors del país, havien trobat en el Castillo de Lerés tot de reminiscències de «cortijo» andalús. Potser l'apel·latiu de castell deriva del seu recinte emmurallat. La finca és al fons d'una clotada, a un quilòmetre i mig de Jabarrella.

La vocació senyorívola dels propietaris de Lerés era manifestada en tots els detalls del parament, saturats de luxe i gust pobletà: sales romàntiques amb plafons pintats a les parets, cortinatges, l'inevitable piano cobert amb un «mantón» de Manila, jocs de butaques i sofàs amb respatllers perfilats com medallons i tots entapissats amb sedes florejades, imponents bufets, aparadors plens de tota mena d'objectes de plata, etcètera. Tot intacte, amb la taula gairebé parada, en evident manifestació d'un atac que havia arribat autènticament per sorpresa. Tots els estadants, tant els humils com els rics, havien abandonat precipitadament la residència, a ben segur aterrits davant el perill «roig» desbordat que amenaçava envair-los. I ens ho plantaven tot a les mans

però nosaltres, els depredadors civilitzats, no els vam tocar res, ni un clau, ni un paper, ni una fotografia, ni els vam cremar cap imatge de la capella. Quan devien tornar devien haver observat atònits que l'única atrocitat comesa pels «roigs» havia estat la de matar un paó que vagarejava estúpidament pel damunt de la gespa del jardí, fent-nos de tant en tant l'absurda coqueteria de la seva roda, ara potser no per atraure cap femella sinó una mica de menjar. Hom el devia alimentar amb quelcom especial, perquè la bestiola refusava tot allò que li oferíem, però ningú no havia sabut trobar què devia ser.

—Se'ns ha declarat en vaga de la fam! —va deduir en Fíguls.

I el van matar abans que no morís d'inanició i alguns vam trobar el paó absolutament incomedible; almenys, a mi no em va agradar i em va fer més fàstic que cap altra cosa.

La part de la granja avícola era d'una comicitat quasi inenarrable. Hi havia llargs passadissos amb gàbies a banda i banda i a cadascuna hi havia una etiqueta amb les característiques dels hostes: «Leghorn legítima. Último apareamiento controlado: 14 de agosto de 1937, Segundo Año Triunfal». Durant un cert temps vaig guardar en la meva cartera una d'aquelles etiquetes, convençut que ningú no em voldria creure el relat si no hi afegia la prova fefaent; més tard van passar altres coses, va minvar el meu interès, i vaig perdre el paperet.

En Ferrándiz va establir el comandament de la Brigada al castell de Lerés i va reservar per al seu ús particular la cambra més luxosa —hi havia un llit immens amb cobricel!— i la sala contigua, que va transformar en despatx fent-hi portar la taula de la biblioteca. Nosaltres teníem el Primer Batalló entre Jabarrella i les masies de l'entorn, però en Ferrándiz va voler que me'n separés i me n'anés a viure al castell, des d'on podria coordinar tota la tasca d'Informació, ara que les Unitats reposaven i es refeien dels combats. El seu argument era inobjectable i en Morera i

Falcó i jo vam instal·lar el nostre lloc de comandament a Lerés. Vaig muntar un petit centre que rebia i anotava les trucades telefòniques dels diversos observatoris. Ara en teníem al Periuzco, al Puntapoyo, al Paco de Ipiés, al Coronazo i al Mirador del Abuelo, més el de Portiello, que mai no havia deixat de funcionar.

L'Scotti i jo dormíem al cor de la capella: hi vam col·locar uns catres de campanya i en Ferrándiz cop de parlar de masoquisme, de ganes de fer-nos les víctimes en un casalot com aquell, tan ple de cambres decorosament moblades, i menysprear-les per dormir a terra, com aquell qui diu.

En Ferrándiz, naturalment, era incapaç de comprendre l'enorme delectança derivada de poder dormir al costat d'un home-llicó permanent com era el jove comissari italià. No pas l'acte concret de dormir, evidentment, sinó tota la part precedent de conversa a fons, de lectura comentada. I allò valia tant per a les obres doctrinàries, els pilars del marxisme, com per a la literatura de creació. Llegíem a fragments, ara ell i ara jo, i ens deturàvem amb els comentaris o les preguntes, els plantejaments més enllà de les ratlles escrites o la relectura d'un passatge que o bé trobàvem massa obscur o simplement s'ho valia. En Francesco Scotti i jo teníem fet un conveni secret i ambdós hi érem rigorosament fidels: jo sempre li parlava en català i ell ho feia en italià. Tots dos cultivàvem la mateixa tècnica d'avançar en profunditat i quan no vèiem clar un mot en demanàvem l'escriptura. Ens ensenyàvem recíprocament cançons, sobretot populars, i em fa goig recordar avui, al cap de tants anys, la infinitat de lletres i músiques —moltes en la varietat dialectal milanesa— apreses aleshores. Per una qüestió de respecte jeràrquic, estrictament convinguda i delimitada, davant la gent ens saludàvem i tractàvem militarment, però en privat jo l'anomenava Cecchino, el diminutiu afectuós de Francesco que hom feia servir per designar-lo, íntimament, a casa seva, i ell, quan se'n recordava, em deia Artistuccio, nom al qual, amb la

seva manera peculiar de pronunciar, havia assolit de llevar tota la càrrega pejorativa. Mai, però, no deixàvem que aquests apel·latius transcendissin i era bonica per a ambdós la possessió d'aquella mena de codi secret hermèticament tancat per a tothom. Havíem quedat a emprar en períodes bimensuals l'ús de la pròpia llengua i, passat aquest temps, fer els dos mesos següents a la inversa: jo li parlaria en italià i ell a mi en català i corregiríem implacablement l'un a l'altre les respectives diccions. La idea, que era excel·lent en teoria, la pràctica la convertia en gairebé impossible i —ai las!— la crua realitat era que massa sovint ambdós acabàvem entenent-nos en espanyol. Jo, tota la vida caparrut com una mula, refusava anomenar castellana la llengua opressora i en deia en dic l'espanyol. L'Scotti ho desaprojava per una raó absurdament col·lateral: l'any 1936 havia conegut una trempadíssima mestra d'escola lleidatana, que durant la guerra va escollir el camí molt més perillós de l'assistència mèdica al front, s'havien enamorat i els havia casat un comissari. Ella era una garrida xicota alta i ferma, simpatiquíssima i lleial, que es diu Carme Español i Masip i que avui viu al pis que van posar a Milà en acabada la guerra, a l'Avinguda de Tièpolo.

El mes de setembre de l'any 1937, la Carme era a l'hospital de Belchite. Va telefonar a Lerés, va parlar amb en Francesco i, llesta una conversa que jo no vaig escoltar, naturalment, el comissari em va dir:

—Acompanya'm. Ja parlaré amb en Ferrándiz ara mateix. Vull que anem plegats a Belchite. Mentrestant agafa les coses indispensables per a un parell de dies.

Era quelcom que s'esdevenia a conseqüència de la seva conversa telefònica, evidentment, però ni el més petit gest, ni una mínima ganyota, no delataven alteració de cap mena. I jo estava completament convençut que passava alguna cosa, ho flairava! Era sorprenent que volgués la meua companyia i el fet em

desconcertava i augmentava la meva perplexitat. I era ben curiós, tanmateix, aquest aspecte dual de la personalitat de Francesco Scotti, tan extravertit i comunicatiu en segons quines ocasions i tan hermèticament retret en unes altres.

Vam sortir de Lerés amb el seu Skoda, en Martells al volant, l'Scotti al seu costat i jo en el seient del darrera i vam recórrer gairebé en silenci els dos-cents quilòmetres llargs —calia fer una pila de giragonses a fi i efecte de rebutjar la proximitat de les línies feixistes— i potser aquest tema de conversa, l'anàlisi dels camins i les probabilitats que oferien, va ser l'únic que senyorejava les nostres comunicacions.

Arribats a Belchite, vam anar directament a l'hospital militar. Va fer que en Martells i jo romanguéssim asseguts al llindar i ell va entrar, decidit, a l'establiment sanitari. Va sortir al cap d'uns vint minuts amb la Carme Español de Scotti al braç. La vaig besar efusivament a ambdues galtes i em va dir:

—Ja ho veus, Artís, ja la ballem! El Francesco vol que siguis tu qui em porti a l'hospital de Lleida, o a Barcelona si no hi hagués lloc per atendre el meu part... i si encara hi érem a temps! Ja he trencat aigües. La cosa pitjor que ens pot passar és que la criatura neixi pel camí.

—Especialment si jo he de fer de llevadora, Carme! No en tinc ni la més lleu noció.

—Alguna vegada deus haver presenciats un naixement —va aventurar l'Scotti.

—Únicament el meu i jo era molt petit; no me'n recordo gens.

La Carme va riure i va dir:

—La meua professió d'infermera em capacitaria per donar-te les instruccions indispensables, si arribava el cas.

—Anem, no perdem temps! Amb què farem el viatge?

—Amb el meu cotxe —va dir en Francesco. I va afegir:— En Martells i jo ens quedem a Belchite. Jo he de fer unes gestions i després miraré d'aconseguir un transport qualsevol, que el pugui guiar en Jaume.

(Ell no sabia conduir.)

Vaig ajudar la Carme a pujar, amb els problemes d'un Skoda molt petit per a una panxa enorme, i l'Scotti em va fer les darreres recomanacions:

—Corre, però sense perdre el cap. Em podràs localitzar per telèfon de seguida que ho necessitis, a través de la Divisió. Parla directament amb en del Barrio, digues-li de què es tracta i encarrega-li que em trobi. No cal pas que t'expliqui el meu estat de nervis ni que et demani seny, per a la Carme, per a la criatura i per a tu mateix. Au, bon viatge!

—«Ciao!»

S'havia fet de nit i la conducció, a les fosques en molts moments de massa proximitat a les línies, esdevenia complicada no pas per la forçada nictalòpia sinó pels impensats esvorancs produïts per les bombes que havien caigut en plena carretera. Vaig agafar un d'aquests sotracs i vaig estar a punt de perdre la direcció. La valerosa Carme va somriure i em va dir:

—Em vols estalviar les contraccions, oi?

Li vaig parlar de Lerés i del seu castell, la vaig fer riure amb el paó i el «Segundo Año Triunfal», i em va pregar que no expliqués coses divertides si no tenia ganes de representar el paper de llevadora. Li vaig descriure vivament el castell i el luxe del seu parament i ella volia saber per què ja no era al Batalló i li vaig dir que teníem el comandament al castell de Lerés i que des d'allí

cobríem la tasca pròpia de la Unitat i la del Servei d'Informació. Li vaig parlar calorosament d'en Morera i Falcó —ella no el coneixia — i li vaig explicar que malgrat la seva condició de novell en la línia de xoc, havia sabut combatre com un veterà.